

SAXO GRAMMATICUS' FORHOLD TIL BIBELEN ET BIDRAG TIL DEN MIDDELALDERLIGE RECEPTION AF KRISTENDOMMENS VIGTIGSTE SKRIFT

INGE SKOVGAARD-PETERSEN

Gesta Danorum og Bibelen

Saxo levede omkring 1200. Hans værk *Gesta Danorum* (GD) kendes som helhed først fra en trykudgave fra 1514, men da der er bevaret nogle fragmenter af det og en forkortet udgave kaldet Saxokompendiet fra ca. 1340, er der næppe nogen tvivl om, at værket er middelalderligt.⁹ Det er bygget op af 16 bøger.

Ihøjmiddelalderen var næsten al den undervisning, man kender fra Vesteuropa, baseret på latin og på de første skoletrin på Vulgata. Det samme må gælde Saxo, selvom han nåede langt udover pogestadiet. Det har længe været god tone at anse Saxo for en noget lunken kristen, dels på grund af hans rene sølvalderlatin, der omhyggeligt undgår middelalderlige og dermed kirkelige vendinger, og hans store interesse for de nordiske guder, dels på grund af hans tilsyneladende ringe interesse for kirkelige forhold og dyrkelse af krigeriske bedrifter. Men efterhånden er der gravet så mange træk frem, der peger i modsat retning, at vi roligt kan gå ud fra, at Saxo kendte Bibelen.

Lad os prøve at trænge lidt dybere ned i *kompositionen* i *Gesta Danorum*. Det mest iøjnefaldende træk er kongerækken fra den første Dan til Valdemar den Store, hvilket Saxo selv i fortalen understreger: "Det er jo dine (Valdemar Sejrs) forfædre jeg skriver om."¹⁰ Værket er inddelt i 16 bøger.¹¹ De fire første handler om de konger der levede før Kristus, bøgerne V-VIII om perioden frem til Karl den Stores tid, da kristendommen havde nået Danmarks grænser. På den måde bliver den anden halvdel af værket kristen idet bøgerne IX-XII behandler tiden fra kristendommens indførelse og etablering, medens de sidste fire, bøgerne XIII-XVI, dækker 1100-tallet, da Norden havde fået sit eget ærkestift med sæde i Lund. Almindeligvis indtræffer bogsiftet ved kongers død, men i tre til fire tilfælde fraviges dette princip. For eksempel slutter bog XVI ikke ved Valdemar den Stores død i 1182 – det sker først med afslutningen af bog XV – men overgangen fra bog XIV til bog XV indtræder med ærkebispesiftet i 1178. Hvor der har været én ærkebiskop i bog XIII og bog XIV, breder Absalon sig over både bog XV og XVI, hvorved hans betydning bliver særlig fremhævet. Den sidste fjerdedel af værket bliver således ærkeskiftets tid. På den måde kommer boginddelingen til at danne en kirkehistorisk baggrund for *Gesta Danorum*.

Rejserne til en anden verden

Jeg vil begynde med at trække to episoder frem, der dels har en vis forbindelse med Bibelen, dels fører ind i meningen med Saxos værk. Først overgangen fra sagnhistorien til den almindelige

-
9. Den nyeste udgave er fra 1931. Den er besrget af Hans Ræder og Jørgen Olrik. Et andet bind, udgivet af Franz Blatt i 1957, indeholder en ordbog. – Saxokompendiet er undersøgt og beskrevet af Anders Leegaard Knudsen, *Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid*, København 1994.
 10. GD Præfatio, i,6: "Te ergo, salutaris princeps ac parens noster, cuius illustrissimam a priscis temporibus prosapiam dicturus sum (...)"
 11. At boginddelingen, der som helhed først forekommer i Christiern Pedersens trykudgave fra 1514, går tilbage til middelalderen, kan ses af at dele af den fra 1300-tallet forekommer i Saxokompendiet fra 1300-tallet. Dette kompendium er i 1994 blevet undersøgt af Anders Leegaard Knudsen; se note 1.

historie. Man har normalt regnet med at skellet gik efter bog IX, men en oversigt over bog XVIII taler for, at det går efter den.

Den ottende bog af Saxos værk giver forskellige eksempler på store omvæltninger: Brávalla-slaget; Starkad, den sidste jætte, der også er skjald, finder en dramatisk død; en stor del af befolkningen udvandrer på grund af misvækst, og endelig foretager kong Gorm og hans vejviser, Thorkil, to rejser til Udgård – landet hinsides det store hav, der omringer jorden. Den første er fremkaldt af kongens ønske om at vise sit mod på en anden måde end ved krig: Han vil udforske naturens hemmeligheder. Rejsen der i parentes bemærket har mange træk hentet fra Odysseen, går nordud til et tågehjem. Her hersker to jætteebrødre, men da man endelig når frem til den farligste af dem, Geirrød, viser det sig, at han er død, gennemboret af et lyn, der siges at være udsendt fra guden Thor. Danskerne flygter fra dette hæslige sted, men på hjemrejsen kommer de ud for en vældig storm. Hver påkalder sin guddom til hjælp, og da kong Gorm anråber Udgårdsloke, får de god bød og når hjem. Senere, da Gorm mærker, at døden nærmer sig, lader han sig fortælle, at sjælen er udødelig. Han ønsker at få mere at vide om livet efter døden og sender sin gamle rejsekammerat, Thorkil, til Udgård for at opsøge (Udgårds) Loke selv. De finder ham bevidstløs og lænket og drager tilbage med det gode budskab om, at de hedenske guder har tabt deres magt. Igen kommer de ud for en stærk storm, og denne gang beder Thorkil *Universitatis deum* om hjælp og opnår nu en gunstig vind. Ja, det synes dem, at de er kommet til en ny verden med en ny himmel. Da de når land, viser det sig, at de er kommet til Tyskland, hvor de hører om kristendommen. Dermed har Thorkil mulighed for at give et godt svar på det spørgsmål, kong Gorm havde stillet. Skønt det ikke lykkes ham at få det igennem til kongen, kan ingen være i tvivl om, at det kristne budskab nu er kommet til Danmark.

På trods af, at der ikke er verbal overensstemmelse, er der efter min mening ikke nogen tvivl om, at Saxo har haft Johannes' Åbenbaring i tankerne, da han udformede denne historie (uanset, at Udgårdsrejser ikke uden videre er identiske med Apokalypsen):

Åb 21,1 – Vulgata
et vidi caelum novum
et terram novam. Primum enim caelum,
et prima terra abiit,
et mare iam non est.

Åb 21,1 – DO 1931
Og jeg saa en ny Himmel
og en ny Jord; thi den forrige Himmel
og den forrige Jord var veget bort
og Havet var ikke mere.

GD VIII,xv,10

Igitur ceteris propensiora sibi numina nequicquam deprecantibus, Thorkillus, universitatis deum votis aggressus eique cum precibus libamenta defundens, mox purioris caeli usum ac perspicua rerum elementa prospera navigatione collegit. lamque alium sibi orbem atque ipsum rerum humanarum aditum perspicere videbantur.

WH I, 280¹²

De andre anraabte forgjæves Guderne om at være dem gunstigere, men saa bad Thorkil til hele Verdens Gud og ikke blot bad til ham, men bragte ham ogsaa Ofre, og saa varede det ikke længe, før de havde den samme Himmel over sig som før og efter en heldig Sejlads, naaede lysere Himmelstrøg. *Det bares dem for, som om de var komne til en helt anden Verden* og naaede til selve Indgangen til den af Mennesker beboede Verden. Omsider lagde han til Land ved Tyskland, som da havde antaget Kristendommen (...)At

12. Fr. Winkel Horn (tr.), *Saxo Grammaticus. Danmarks Krønike*, København 1913 (1898).

vi her står over for det store vendepunkt i *Danmarkshistorien*, kan der ikke herske tvivl om.

Mundsvejr har magten på jord

Derefter vil jeg tage bog V op, fordi den efter min mening giver Saxos syn på *Verdenshistorien*. Bogen drejer sig kun om én konge, Frode – der i senere tekster kaldes Fredegod (kendes også på Island). Det er klart, at bogen udgør en helhed, omend enkeltdelene hver har deres oprindelse. Hovedtrækkene er, at der i begyndelsen af Frodes regering i enhver henseende herskede slette tilstande, fordi et grumt og uhøvisk formynderskab (Götvara og Grep) havde taget magten.

Ved et indgreb af den veltalende nordmand Erik, lærte Frode at skaffe sig af med de slette rådgivere, at beherske sig selv, skaffe orden ved hoffet og dermed i landet – bekræftet med "Frodeloven" – for så til sidst at vende sig mod udenvælts fjender. Ved hjælp af den rådsnare Erik og en velskoleet hær besejrede han selve hunnerkongen. Derefter herskede der dyb fred i hele verden. Det var dengang, da "Tidernes Herre" var nær. Kort efter blev det symbolske tegn på "Frodefreden", guldringe i træerne ved alfarvej, brudt, og Frode blev ombragt af et magisk væsen.

Hovedideen er freden, der skal komme indefra og brede sig udefter. Forholdet mellem mennesker skal mildnes, og det illustrerer Saxo med verve i den første del af bogen, hvor mange slags korporlige og ikke mindst verbale slagsmål afgøres ved Eriks snildhed. Men Saxo har også en historie, der viser ideen på vrangen. Kort før alle krige er ophørt, har Frode og hans hær en mærkelig oplevelse. De graver en endnu levende mand ved navn Asmund ud af en gravhøj. Han har selv bedt om at blive begravet med sin bedste ven, der er død. Men i døden er venen blevet et uhyre, der stum og ond overfalder og æder den hest og den hund, han har fået med i graven. Til sidst går han også løs på Asmund, der dog besejrer ham og rammer en pæl igennem ham.

I Saxos øjne er samtalen livets essens. Lad os derfor vende tilbage til Eriks opdragelse af Frode. Kongen må lære at overvinde de onde formyndere, og Erik begynder med en *altercatio*, en dialog med en af de værste i formynderskabet, Grep. Denne modtager nordmanden med grove ord, men Erik forstår at sætte ham på plads. Det gør han ved at præsentere sig selv og sit livsmål:

GD V,iii, 2:

Regno mihi pater est, habitus facundia linguæ,
cui solum, virtus semper amata fuit.

Optavi sapere tantum, discrimina morum
lustravi, varium perloca nactus iter.

In rebus mens stulta modum deprendere nescit,
turpis et affectus immoderata sui.

Remorum ductus velorum vincitur usu,
æquora ventus agit, tristior aura solum:

Nam freta remigium penetrat, mendacia terras;
istas ore premi constat, at il ia manu.

J. O. I,220:¹³

Regner min Fader er kaldt, og mit Fag er den flydende Tale,
ene mod Ære og Dyd stunder jeg stedse med Lyst.

Visdom jeg attraar at naa, og derfor de skiftende Sæder
forsker med Omhu jeg ud, færdes saa viden om Land.

Taabe kan ej holde Maade og Maal eller træffe det rette,

13. Jørgen Olrik (tr.), *Saksens Danesaga*, København 1908-12.

ussel og arg er hans Færd, ej kan han styre sit Sind.
 Snarere Skib skrider frem ved Sejl end ved Aarer at føre,
 Børen den blæser paa Hav, argere Luftning paa Land:
 Skibet kan fare paa Sø, men Løgnen den løber om Lande,
 Mundsvejr har Magten paa Jord, Havet kan tvinges med Haand.

Jævnfør følgende bibelsted fra Jakobs Brev:

Jak 3,1-6.13-18 – Vulgata

1. Nolite plures magistri fieri fratres mei scientes quoniam maius iudicium sumitis.

2. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir: potest etiam freno circumducere totum corpus.

3. Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, et omne corpus illorum circumferimus.

4. Ecce et naves, cum magnae sint, et a ventis validis minentur, circumferentur a modico, gubernaculo ubi impetus dirigentis voluerit.

5. Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat. Ecce quantus ignis quam magnam silvam incendit!

6. Et lingua ignis est, universitas iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quae maculat totum corpus, et inflammat rotam nativitatis nostrae inflammata a gehenna (...)

13. Quis sapiens et disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiae.

14. Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris: nolite gloriari, et mendaces esse adversus veritatem:

15. non est enim ista sapientia desursum descendens. sed terrena, animalis, diabolica.

16. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum.

17. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.

18. Fructus autem iustitiae, in pace seminatur, facientibus pacem.

Jak 3,1-6.13-18 – DO 1931

1. Mine brødre! ikke mange af eder bør blive Lærere, saasom I vide, at vi skulle faa en desto tungere Dom.

2. Thi vi støde alle an i mange Ting; dersom nogen ikke støder an i Tale, da er han en fuldkommen Mand, i Stand til ogsaa at holde hele Legemet i Tømme.

3. Men naar vi lægger Bidsler i Hestenes Munde, for at de skulle adlyde os, saa drejer vi ogsaa hele deres Legeme.

4. Se, ogsaa Skibene, endskønt de ere saa store og drives af stærke Vinde, drejes med et saare lidet Ror, hvorhen Styrmandens Hu staar.

5. Saaledes er ogsaa Tungen et lille Lem og fører store Ord. Se, hvor lille en Ild, der stikker saa store Skove i Brand!

6. Og Tungen er en Ild. Som en Verden af Uretfærdighed sidder Tungen iblandt vore Lemmer; den besmitter hele Legemet og sætter Livets Hjul i Brand, selv sat i Brand af Helvede (...)

13. Er nogen viis og forstandig iblandt eder, da vise han ved god Omgængelse sine Gerninger i viis Sagtmodighed!

14. Men have I bitter Avind og Rænkesyge i eders Hjerter, da roser eder ikke og lyver ikke imod Sandheden!

15. Dette er ikke den Visdom, som kommer ovenfra, men en jordisk, dyrisk, djævelsk;

16. thi hvor der er Avind og Rænkesyge, der er Forvirring og al ond Handel.

17. Men Visdommen ovenfra er først ren, dernæst fredsommelig, mild, føjelig, fuld af Barmhertighed og gode Frugter, upartisk, uden Skrømt.

18. Men Retfærdigheds Frugt saas i Fred for dem, som stifte Fred.

Det er påfaldende, at sammenligningen mellem den menneskelige tunge og skibets ror går igen i de to tekster, men ved nærmere eftersyn viser det sig, at det ikke blot drejer sig om disse vers, men hele det tredje kapitel af Jakobs Brev udgør en rød tråd i Saxos femte bog. Seks punkter i det tredje kapitel af brevet dækker hovedtanken i Frodes historie. For det første: I skal ikke søge at blive lærere, for desto større ansvar hviler der på jer. Det svarer til Frodes opdragelse, først Götwaras slette lærdom, derefter Erik den Veltalendes vise opdragelse. Hun straffes til slut med at blive stenet ihjel; han opnår kongekronen i Sverige. For det andet udviser de begge deres lærdom ved mangeartet, især verbal virksomhed. Dog skal det indrømmes, at hvor brevet holder sig til den slette brug af tungen, lader Saxo ikke blot Götwara bruge sin tungefærdighed til at overtale Frode til uheldige handlinger, men lader også Erik boltre sig i alle tænkelige gåder, diskussioner, ja, rene prædikener i sin opdragelse af den unge konge. For det tredje viser Erik en sjælden evne til selvbeherskelse. For det fjerde sejrer den gode visdom over den slette. For det femte lærer Frode, hvad der er godt for ham selv og hans nærmeste omgivelser, for hans land gennem lovgivning og optugtelsen af hæren, så ydre fjender bliver besejret. For det sjette: Resultatet bliver en langvarig fred.

Så vidt jeg kan se, har Saxo hentet hovedtrækkene fra Jakobs brev til at udtrykke den indre mening i bog V, netop den bog, der tidsfæstes til Kristi liv på jorden. Det forhindrer ikke, at der er andre lag; det gælder jo også om at indpasse Frode Fredegods historie i Danmarks historie, sådan som Saxo opfattede den. I "Fredens bog" blev hele den del af verden, som ikke hørte til Romerriget, underlagt den danske konge. Saxo måtte søge til Orosius for at finde et udtryk for den periode, da freden ligesom solen nåede alle vegne, uanset om man kendte kristendommen:

GD V,xv,3:

Per idem tempus publicæ salutis auctor mundum, petendo servandorum, mortalium gratia mortalitatis habitum amplecti sustinuit, cum iam terræ, sopitis bellorum incendiis, serenissimo tranquillitatis otio fruerentur. Creditum est tam profusæ pacis amplitudinem, ubique æqualem nec ullis orbis partibus interruptam, non adeo terreno principitatu quàm divino ortui famulatam fuisse, cælitusque gestum, ut inusitatum temporis beneficium præsentem temporum testaretur auctorem.¹⁴

WH I, 166.

Paa den Tid kom Alverdens Forløser til Verden for at frelse Menneskene, idet han fandt sig i at iklæde sig et Menneskes Skikkelse; Krigens Luer var da slukkede, og alle Vegne nød den dybeste Fred og Ro. Man holder for, at en saa vidt strakt, alle Vegne saa ligelig fordelt og ingen Steds paa Jorden afbrudt Fred ikke saa meget var knyttet til et jordisk Rige som til hin guddommelige Fødsel, og at det var Himlens Vilje, at denne usædvanlige Tidens Velgjerning skulde være et Vidnesbyrd om, at alle Tidens Ophav var nærværende.

Den onde slange, den gode bonde og Danmarks ære

Jeg vil gerne nævne et par andre større eller mindre historier der kan pege på et vist slægtskab med Bibelen.

A. I første bog fortælles der om svenskeren Asmund og jætten Vagnhoft, som er kommet Hadding til hjælp. Af smerte over at have mistet sin søn, kæmper Asmund med dødsforagt. Efter et

14. Saxo har stykket citatet sammen fra 3 steder i Paulus Orosius, *Historianum adversus paganos libri VII*, fra 417/18, ed. Carl Zangemeister, (Wien 1882) Hildesheim 1967, nemlig 1,3,4; 3,8,5 og 6,22,5.

vældig poetisk udfald mod jætten, bliver Asmund dræbt af Hadding. I selve dødsstunden sårer Asmund Hadding i foden, så han siden altid haltede.¹⁵

Det har en vis lighed med slangen og kvinden i Paradiset, da Gud forkynder, at der skal være fjendskab mellem slangen og kvinden, således at hun og hendes æt skal knuse slangens hoved, og han hugge den i hælen.¹⁶ Jeg vil ikke gå i detaljer, kun gøre opmærksom på, at dette billede kan stamme fra Bibelen.

B. Lidt anderledes forholder det sig med to historier om kæmpen Starkad. Han er ikke alene stor, men også stærk: I et slag ombringer han ni bersærker. Da han efter den vældige kamp sidder tung og afkræftet på en sten – man kan endnu se aftrykket af hans krop på stenen i Roljung hede, siger Saxo – kommer fire personer forbi. De tilbyder den sårede kæmpe hjælp, men med undtagelse af den sidste bliver de afvist som uværdige. Den ene er en foged, der bruger sine beføjelser til at udpine andre; den anden er halvfri og må trælle for at købe sin kone fri; den tredje er en trællevinde, der oven i købet har et spædbarn ved brystet. Derimod tager Starkad gerne mod hjælp af en bonde, for i hans tilfælde kender man slægten og ved, at hans arbejde er hæderligt. Det er hele det danske samfund, Starkad her fælder dom over.

Denne historie har en vis lighed med Lukasevangeliets lignelse om manden, der faldt blandt røvere. Hvor det i den danske version drejer sig om at fremstille samfundsopbygningen, som den var i højmiddelalderen, er det på Jesu tid lige netop det modsatte af, hvad man kunne vente: Præsten og levitten svigter, men samaritaneren, der er uden for samfundet, handler som man bør. Dybere ind i fortællingen tør jeg ikke gå.

En lignende historie med mindelser fra Lukasevangeliet finder man lidt senere i Saxos bog VI: Saxo fortæller om, hvordan den Starkad, der redder hele Danmarks ære, oplever den forsmædelse, at da han som en selvfølge satte sig på den fornemste plads, blev han af dronningen kostet tilbage i salen. Dronningen havde ikke genkendt ham, og lod sig narre af hans pjaltede og snavsede fremtoning. Starkad adlød hendes ordre, men hans vældige harme gav sig udslag i, at han kastede sig ind mod bagvæggen, så hele huset rystede. Modsat opfordrer Jesus ved en fest nogle medgæster til at vise ydmyghed: "Men naar du bliver buden, da gaa hen og sæt dig nederst, for at, naar han kommer, som har indbudt dig, han da maa sige til dig: Ven! sæt dig højere op; da skal du have Ære for alle dem, som sidde til Bords med dig. Thi enhver, som ophøjer sig selv, skal fornædres; og den, som fornædres sig selv skal ophøjes."¹⁷

De to historier om Starkad er af Saxo fortalt med omvendt fortegn. Han markerer derved, at han kendte "den gamle Adam" og påkalder den tid, da man ikke kendte kristendommen. (Men det skulle ikke undre mig om Saxo egentlig er noget ambivalent: stolthed og ære bliver ved med at være "det bedste guld".)

Forklaringen kan søges i typologien, sådan som Vilhelm Andersen har opfattet den i *Tider og Typer* fra 1907. Andersen holdt sig helt til *Gesta Danorum*, som han delte i sagnhistorie og almindelig historie. Han havde noteret, at kong Skjold i den første bog og ærkebiskop Absalon i den sidste bog brugte den samme vending (der oprindeligt stammer fra Valerius Maximus): Generalen

15. GD I,viii,4: Hoc vociferantem Haddingus hasta traicit amentata. Sed nec mortis Asmundo solatia defuere. Siquidem, inter exiguas vitæ reliquiias vulneratum interfectoris pedem, perpetua claudicatione mutilavit claudemque suam parvulo ultionis momento memorabilis reddidit.
16. Genesis 3,15: Inimicitias ponam inter te et mulierem,
Et semen tuum et semen illius:
Ipsa conteret caput tuum,
Et tu insidiaberis calcaneo eius.
17. Luk 10,30-37 og 14,10-11. Når jeg ikke gengiver dem på latin, skyldes det, at der ikke er svageste verbaloverensstemmelse mellem *Gesta Danorum* og Bibellatinen.

tilkommer æren, byttet soldaterne.¹⁸ Vilhelm Andersen sluttede heraf, at Saxo har "søgt at kæde værkets to dele sammen til en Helhed ved at fremhæve eller endog indlægge Ligheder mellem de historiske Skikkelser og Sagnfigurer, saa at Sagnet saa vidt muligt fremtræder som et Spejl – eller Skyggebillede af Historien." Lidt senere afslører Andersen, hvor Saxo har fundet forbilledet: "Han kan (...) have ladet sig lede af (den i teologisk Forstand) typologiske Opfattelse af Bibelen, hvorefter Det gamle Testamente indeholder Typerne eller Forbillederne for det nye (...) Men det ville saa ogsaa være det eneste Spor af Bibelen i Saxos Stil."

Den sidste sætning er hermed imødegået.

18. GD I,iii,2: "(...) affirmare solitus pecuniam ad ducem redundare debere."; GD XVI,v,7: "(...) sustinuit, gloriam ad se, spolia ad milites redundare speciosum ducendo." Skønt Saxos trang til sproglig variation ikke fornægter sig, kan der ikke være tvivl, at det er den samme ros for fyrstelig gavmildhed, Skjold og Absalon får. – I øvrigt er eksemplet dårligt valgt, for det drejer sig her om en topos, ikke en typos. Jeg har gjort rede for dette emne i artiklen "Nye synsvinkler og metoder i studiet af den middelalderlige historieskrivning", *Historisk Tidsskrift*, Bd. 78, København 1978, s. 183-219.